

MARKSIZAM I OSPORAVANJA

Pod pretpostavkom da će se na osnovu razvoja nauke pokazati da je svaka pojedinačna Marksova postavka pogrešna, mi bismo takvu kritiku nauke prihvatili bez ikakvog pogovora, pa ipak bismo ostali marksisti, sve dok ostanemo pristalice Marksovog metoda.

Đerđ Lukač

Mnoštvo određenja (definicija) marksizma već je dostiglo tačku na kojoj se može ravnati još samo s onim filozofskim i religijskim sistemima koje čovečanstvo prihvata ili osporava milenijumima. To je jedan od spoljnih znakova snage i značaja teorije i prakse marksizma, ali dovoljno očigledno pokazuje vrednost njegove sadržine. Istovremeno, to pokazuje da je marksizam svetska tekovina i da ga baš to svojstvo (svetskog sistema procesa i tvorevina) baca u stalni vrtlog priznavanja i odbacivanja. Bogatstvo raznovrsnih sadržaja teorije i prakse marksizma čini neophodnim da se upoznaže iznova, da se izučava na njegovim izvornim idejama, ali i na idejama koje su izvirale tokom daljeg razvitka i stvaralaštva ljudskog duha. U najopštijim crtama to znači dalje izučavanje prirode, društva i čoveka u svim njihovim dimenzijama i promenama. Takav, marksizam predstavlja otvorenu knjigu ljudske istorije — i za saznanje prošlosti i za stvaranje budućnosti. Drugim rečima, marksizam je otvoren za ljudsku istoriju. To podrazumeva da je otvoren i za sopstveno prevazilaženje i time se značajno razlikuje od ostalih teorijskih sistema i učenja. Marksizam, zasnivajući dijalektičko učenje na dijalektici stvarnosti, ne stavlja sebe izvan ili iznad dijalektike, jer se ne može postaviti izvan svoje suštinske odredbe. U dijalektici sveta on shata i svoju dijalektiku, sopstvene protivrečnosti, i negaciju sopstvenih stavova. Bogatstvu teorije i prakse marksizma znatno su doprineli i jugoslovenski marksisti. To nije prošlo nezapaženo, a još manje bez kritike. Kritika jugoslovenskih marksista pokazuje, u prvom redu, pravo lice njihovih kritičara, a u svakom slučaju izvesni odnos prema marksizmu uopšte. Isto tako, jugoslovenska marksistička misao i praksa izražava izvesne posebne i izvesne opšte stavove. Otuda izgleda uputno kritički razmotriti naša shvatanja o opštim i posebnim stavovima marksizma, o našoj praksi i o kritici naših shvatanja i prakse.

Nekim od ovih kritičkih razmatranja bavi se P. Kozić u delu „Marksizam i teme savremenog društva”.¹⁾ To je bio povod da se osvrnemo

¹⁾ Dr Petar Kozić: Marksizam i teme savremenog društva, drugo dopunjeno izdanje, „ISP Privredno finansijski vodič”, Beograd, 1978. strana 202.

na neka pitanja savremenog marksizma, ne u smislu da se marksizam deli na „savremeni” i konzervativni”, ili slično, nego u tom smislu da se o nekim „pitanjima” govori danas.

S pravom primećuje P. Kozic da se pretpostavlja neki njihov odgovarajući sadržaj, ako se već govori o izvornom marksizmu, o dogmatiskom, apologetskom, scijentističkom, antropološkom, kritičkom, apstraktno-humanističkom, autentičnom, stvaralačkom, pozitivističkom, školskom ili nekom drugom. Postavlja se, u tom slučaju, pitanje: koji je sadržaj pravi, koji je marksizam pravi ili istinski? Ili: može li se takvo pitanje postaviti? Ovo pitanje pretpostavlja neka prethodna: postoji li jedan sadržaj marksizma a mnoštvo „marksista”, ili postoji više „marksizma” a marksisti isto misle? Ne samo odgovori na ova pitanja, već i postavljanje ovih ili drugih pitanja, imaju svoje ishodište u izvesnoj marksističkoj orijentaciji, tj. pretpostavljaju marksistička ili neka druga stanovišta. Marksisti pitanje postavljaju na drugi način, nastavlja P. Kozic²⁾, u tom smislu da se odredi šta je bliže izvornom marksizmu, autentičnom duhu marksističke misli a šta dalje od njega. Ne sme se zanemariti da je marksizam realno postojeća misao da je od ovog sveta i da je njen oblik postojanja menjanje, kretanje — dijalektika. To znači, između ostalog, da ne treba zatvarati oči pred antimarksističkim, nemarksističkim i pseudomarksističkim teorijama i izazovima. Marksizam je, zaključuje, jedan i mnoštvo, a apsolutno autentičan — jedino je kod Marksa. Ali marksizam nije samo Marksovo učenje nego još i marksistička misao do današnjih dana. Njemu je svojstvena razvojnost, a time; raznovrsnost, različitost, unutrašnja borba suprotnosti u stavovima, pogledima, mislima, akcijama, kretanje od istina nižeg reda ka istinama višeg reda, nepravolinijsko kretanje napred misli i prakse. Različitost marksističke misli počiva u multidimenzionalnosti teorije i prakse proleterškog pokreta, u njegovom i svetskom razvoju, koji su sledbenici Marksa morali obrazlagati i dokazivati u novim uslovima i na nov način, jer „ni Marks, ni Engels, ni Lenjin nisu sve predvideli”.³⁾ Uostalom, Marks je bio prvi koji je ukazivao na svoj sopstveni misaoni razvoj⁴⁾ — što je olakšalo kasniju periodizaciju njegovog misaonog razvoja, pa se govori o Marksu mladoheglovcu⁵⁾, fojerbahovcu⁶⁾, „mladom” i „starom”, katkad i „zrelom” Marksu.

Za određivanje koji je marksizam „pravi”, koji najviše odgovara Marksovoj misli, nije dovoljno samo pozivati se na Marksa. Već je

²⁾ Nav. delo, str. 8.

³⁾ Titove reči u razgovoru sa predstavnicima Političke škole SKJ „Josip Broz — Tito” u Kumrovcu, 11. 07. 1976.

⁴⁾ K. Marks, „Prilog kritici političke ekonomije”, „Kultura”, Beograd, 1960, str. 10; F. Engels, „Ludvig Fojerbah i kraj klasične nemačke filozofije”, „Kultura”, Beograd, 1960, str. 21; F. Engels, Razvitak socijalizma od utopije do nauke”, „Kultura”, Beograd, 1961, str. 8.

⁵⁾ Friedrich Engels... kada se sproleća 1845 i on nastanio u Brislu, odlučio da zajednički izgradimo svoje shvatanje kao suprotnost ideološkom shvatanju nemačke filozofije, ustvari da se obračunamo s nekadašnjom svojom filozofskom savešću. Tu smo nameru izveli u obliku kritike poslehegelovske filozofije”. Marksov predgovor „Prilogu...” 1859. Nav. delo. V. belešku 4).

⁶⁾ „Tada je došla Fojerbahova *Suština hrišćanstva*. ...Oduševljenje je bilo opšte svi smo mi bili za tren oka fojerbahovci”. F. Engels, „Ludvig Fojerbah...”, nav. delo, str. 21.

Marks bio prinuđen da osporava taj kriterijum i da odriče da je marksist — imajući u vidu francuske „marksiste” iz druge polovine 70-tih godina. Ispravnije je dovođenje u vezu ideja koje se ističu za marksističke sa istorijskom praksom, tj. stvarno i neprekidno izučavanje objektivne stvarnosti i njene istorije⁷⁾, jer, kako je isticao Marks⁸⁾, čovek mora u praksi dokazati istinu, stvarnost i moć (ovostranost) svog mišljenja. „Prema tome, o istinitosti ili stvarnosti savremene marksističke teorije ne možemo suditi ni na osnovu snage monopola dogme, ni na osnovu sholastičkog nadmudrivanja o tome koji je marksizam pravi, već samo po tome koliko je ona u stanju da menja praksu čoveka i društva, to jest, koliko je sposobna da postane duhovno oružje ovih društvenih snaga koje su po svom objektivnom položaju u društvu sposobne da vladaju postojećim stanjem, i da istovremeno s njim ne budu zadovoljne, da ga kritikuju i menjaju”⁹⁾

Pošto je raščistio sa svojom filozofskom savešću, Marks je odmah započeo kritiku filozofije sa stanovišta stvarnog (ne apstraktnog) čoveka i društva, ističući u prvi red kritiku politike i ekonomije. Od tada marksistička misao počinje da se bavi problemima nacionalne ekonomije, politike, prava i države, pored toga što se bavi problemima filozofije i prirodnih nauka. Ovaj sadržaj omogućio je Lenjinu da govori o tri izvora o tri sastavna dela marksizma, tj. da je Marksovo genijalno učenje neposredni produžetak najviših dometa (učenja najvećih predstavnika) filozofije, političke ekonomije i socijalizma.¹⁰⁾ Međutim, ovo Lenjinovo mišljenje je vremenom toliko uprošćeno, da je marksizam sveden na filozofiju, političku ekonomiju i naučni socijalizam. Izjašnjavajući se protiv ovakvog svođenja marksizma na neke od njegovih dimenzija, istovremeno i protiv netačne interpretacije Lenjinovih stavova, P. Kozić ukazuje na razloge koji su doveli do redukcije marksizma i obrazlaže svoje viđenje Marksove misli i marksizma.

Što je marksizam shvaćen, često, samo kao filozofija, politička ekonomija i naučni socijalizam, potiče otud što se u njima najneposrednije i u najvećoj meri osetio uticaj marksističke teorije. Marksizam je izvršio radikalnu reformu stavova u filozofiji, nauci o društvu i ekonomskom učenju, zapravo — revolucionisao ih je. Zbog posebne važnosti i uticaja na ostvarenje neposrednih praktičnih socijalno-političkih ciljeva proletarijata, Marksovo učenje je najviše razrađivano (razvijano) u ovim oblastima; Marksova je misao da filozofija u proletarijatu nalazi svoje materijalno oružje, a proletarijat u filozofiji nalazi svoje duhovno oružje.¹¹⁾ Zatim, od značaja je i to što filozofija predstavlja sistem najopštijih pojmova o svetu, te se njome prožimaju istraživanja i ostvarenja drugih posebnih teorijskih i praktičnih zadataka. U odnosu na ljud-

⁷⁾ P. Kozić, nav. delo, str. 9.

⁸⁾ K. Marx, „Teze o Feuerbachu” — 1. ad Feuerbach, 2. u delu „Rani radovi”, „Naprijed”, Zagreb, 1961, str. 321.

⁹⁾ Iz uvodnog izlaganja E. Kardelja na svečanom otvaranju Političke škole SKJ „Josip Broz — Tito” u Kumrovcu, 21. 11. 1975. Citat po P. Koziću, nav. delo, str. 9.

¹⁰⁾ V. I. Lenjin, „Tri izvora i tri sastavna dela marksizma”, „Kultura”, Beograd, 1959.

¹¹⁾ K. Marx, „prilog kritici Hegelove filozofije prava”, „Rani radovi”, nav. delo, str. 95.

ski svet i i njegovu istoriju rečeni smisao ima opšta nauka o društvu koja utvrđuje zakonitosti društvenih kretanja i time omogućuje pravilno metodološko, organizaciono i praktično snalaženje u stvarnoj i neprekidnoj društvenoj (političkoj, klasnoj, nacionalnoj itd.) borbi. Politička ekonomija ima neprocenjivi značaj u saznanju i praktičnoj upotrebi saznanja o realnoj osnovi svakog društvenog života, utvrđujući zakonitosti društvene proizvodnje i pokretačke snage društvenog kretanja (sastav proizvodnih snaga i njihov odnos prema drugim činiocima društvenog života) u stvarnim oblicima i vezama (proizvodni odnosi) njihovog ispoljavanja. Objašnjenje porekla suženog shvatanja marksizma ne može, razume se, odstraniti sâmo suženje (a) ni zbog toga što se marksizam, kao opšta teorija, ne poklapa potpuno sa bilo kojim naukama, (b) ni zbog toga što pojedine nauke potpadaju i pod druge uticaje, bar u izvesnoj meri.

Čak i ako su „tri izvora i tri sastavna dela” od najvećeg značaja za marksizam, ne može se on svesti samo na svoje najznačajnije momente. Još manje se marksizam može svesti samo na svoje teorijske oblike i time odreći ne samo vezu s praksom, nego i čitavu praksu. Marksizam je bio i ostaje revolucionarna teorija i praksa. Kao teorija (on) obuhvata filozofiju, nauku i ideologiju. Kao praksa (on) obuhvata društveno biće revolucionarnog proleterskog pokreta, socijalističku revoluciju i izgradnju realnog socijalizma i komunizma.

U svom filozofskom sadržaju, marksizam osnovna ontološka i gnoseološka pitanja postavlja i rešava sa materijalističkog i dijalektičkog stanovišta. On je kritika svakog „starog” materijalizma (naivnog, vulgarnog, metafizičkog) u kome se čovek, društvo, ljudska svest i priroda shvataju kao stanje (objekt) umesto da se shvate kao proces. On je kritika i svakog idealističkog i neracionalnog shvatanja dijalektike. Engels je naglašavao „da svet ne treba shvatiti kao kompleks gotovih stvari, nego kao kompleks procesa u kome se prividno stabilne stvari, isto kao i njihove misaone slike u našoj glavi, pojmovi, neprekidno menjaju, nastaju i nestaju, pri čemu, pored prividne slučajnosti i uprkos svemu trenutnom nazadovanju, naposljetku ipak pobeđuje progresivni razvitak”,¹²⁾ polazeći od iskustvenog i teorijskog znanja da „materija kao i njen način postojanja, tj. kretanje”¹³⁾ „nisu stvoreni i da su neuništivi”¹⁴⁾.

Imajući u vidu svu ograničenost „podele” marksizma na filozofiju, nauku itd., P. Kozić smatra da marksizam kao nauka jeste „sistem naučnih sudova, zaključivanja i teorija”, „ukupnost, dakle, i naučnih otkrića (uz korišćenje naučne tehnike i metoda) kao ukupnost naučnih postavki, deskripcija i naučnih zakona”.¹⁵⁾ Marks, Engels, Lenjin i mnogi marksisti posle njih svrstavaju se u najznačajnije naučnike u brojnim oblastima nauke. Naučnim proučavanjem istorije Marks je otkrio osnovne zakonitosti razvitka ljudskog društva, a neprevaziđenim istraživanjem kapitalističkog načina proizvodnje (odnosa proizvodnje i prometa koji mu odgovaraju) otkrio je zakone ekonomskog razvitka modernog društva i temelje revolucionarnog proleterskog pokreta i preobražaja druš-

¹²⁾ F. Engels, „Ludvig Fojerbah...”, nav. delo, str. 47.

¹³⁾ F. Engels, „Dijalektika prirode”, „Kultura”, Beograd, 1970, str. 288.

¹⁴⁾ Nav. delo str. 268.

¹⁵⁾ P. Kozić, nav. delo, str. 12—14.

tva. Marks je, anticipacijom komunizma, otkrio zakonitosti (nužnost) čovekove emancipacije i povratka samom sebi.¹⁶⁾ Engels je, svojim učenjem o nastanku života — prema kome je život nastao hemijskim procesom u kome su proteinske kiseline imale prvorazredni značaj, o životu kao načinu postojanja belančevina, učenjem o uslovnom saznanju i relativnom karakteru prirodnih zakona — nasuprot shvatanju tadašnjih naučnika o apsolutnoj nužnosti prirodnih zakona, takođe bio ispred naučne misli svog vremena¹⁷⁾.

Marksizam kao ideologija ima neka posebna određenja. Marksistička ideologija sadrži misao proletarijata o ciljevima njegove borbe, o organizaciji, sredstvima i putevima oslobođenja čoveka i društva, o proleterskom osvajanju vlasti i prevazilaženju svake vlasti, o istorijskom značaju klasne borbe i prevazilaženju klasne borbe sa prevazilaženjem klasne vladavine i klasa uopšte, o ostvarivanju istinske zajednice slobodnih ljudi namesto dosadašnjih surogata (iluzornih) zajednica, o neposrednim i daljim istorijskim zadacima proletarijata, o vrednostima, moralu i normama socijalističkog (komunističkog) društva, o revolucionarnom prevratu društva. „Bez tih ideala, bez vere i nade u društvo slobodnog rada, bez jasnog cilja socijalne revolucije kojom se ukida klasni poredak, vladavina privatne svojine i kapitala itd. nema ni istinitog i potpunog marksističkog opredeljenja. Ideologija marksizma je klasni oblik mišljenja u vezi sa društvenim položajem i ulogom proletarijata. Ona je, prema tome, ukupnost stavova, vrednosnih sudova koja čine gledište o socijalnom oslobođenju čoveka posredstvom samoorganizacije društva u sistemu asocijacije slobodnih proizvođača i udruženog rada”.¹⁸⁾ Marksizam, polazeći od istorijske činjenice klasnih borbi (i klasnih protivrečnosti uopšte), utvrđuje da posebni interesi pojedinih društvenih grupa (slojeva) proizilaze iz uslova njihovog materijalnog života i proizvode različite ideološke predstave koje tim uslovima odgovaraju. Marksistička ideologija zna za sebe da je izraz posebnih interesa proletarijata, ali, zasnovana na marksističkoj filozofiji i nauci i na revolucionarnoj praksi proleterskog pokreta, za sebe zna da je poslednji oblik ideološkog mišljenja, da je u funkciji istorijskog progressa ne samo kao deo idejne superstrukture nego i kao materijalna snaga (u meri u kojoj je ovladala masama). Marksistička ideologija izražava stepen istorijskog razvitka socijalnih činilaca revolucije. U njihovoj svesti ona je sadržana kao sistem stavova usmeren na ostvarenje socijalističkog (komunističkog) društva, uključujući i kritiku suprotnih idejnih i stvarnih sistema i pokreta. U određenim osobenim uslovima proleterske borbe, različitim od zemlje do zemlje i od pokreta do pokreta, marksistička ideologija se razvija s obzirom na te osobenosti — ideologija samoupravnog socijalizma, ideologija evrokomunizma itd. Svako zaostajanje ideologije marksizma (u politici, kulturi, obrazovanju, nauci, u svim klasnim pitanjima) širom otvara vrata delovanju antimarksističkih ideologija, od onih otvorenih do onih tipa dezideologizacije.

¹⁶⁾ K. Marx, „Prilog kritici nacionalne ekonomije sa završnim poglavljem o Hegelovoj filozofiji” — Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. godine. „Rani radovi”, nav. delo, str. 252.

¹⁷⁾ P. Kozić, nav. delo, str. 13.

¹⁸⁾ Nav. delo, str. 14.

Marksizam kao praksa je „istorijski određeno, svesno organizovano i vođeno društveno biće”.¹⁹⁾ U tom smislu je marksizam stvarnost onog učenja koje se izražava kao marksistička filozofija, nauka i ideologija, odnosno i objektivna društvena realnost sa kojom počinje stvarna istorija čovečanstva i završava se njegova predistorija. Ideja nikad ne može biti odvojena od prakse kao čista misao koja je nezavisna od svoje materijalne osnove, koja, šta više, proizvodi stvarnost. Marksizam je u sebi saznata ljudska praksa, jedinstvo svoje idejne i delatne strane. On nije samo rezultat praktičnog postojanja proletarijata, nego se i ostvaruje u praktičnom proleterskom pokretu, u revoluciji, socijalizmu (komunizmu) kao stvarnom pokretu koji ukida sadašnje stanje.²⁰⁾ Teorija i praksa nisu odvojene kategorije, one se uslovljavaju i prožimaju. Uistinu je ljudska praksa svrsishodna delatnost, kao što je i svest „teorijski oblik toga, čega je živi oblik *realno* zajedničko biće, društveno biće”²¹⁾ ili svestan bitak.²²⁾ Koliko teorija služi kao vodilja praksi, još više praksa obrazuje teoriju. Marksizam, kao jedan multidimenzionalni oblik svesti, takođe se u praksi stalno dokazuje, menja se, dopunjuje, razvija se u povezanosti sa praksom. Elementi svesti i prakse u marksizmu se odnose kao subjektivna i objektivna dijalektika.²³⁾ Budući da se radi o jedinstvenom procesu saznanja i prakse, P. Kozić određuje marksizam prema toj dimenziji kao „istorijsko iskustvo koje objedinjuje ideje i stvarnost kao totalitet ljudske egzistencije”.²⁴⁾

Različite istorijske okolnosti (praksa) zakonito su porodile različite teorije među marksistima, pored različitih teorija između marksista i nemarksista. Sa istorijskog gledišta to ima smisla: ... mi možemo saznati samo u uslovima naše epohe i toliko *koliko nam ti uslovi dopuštaju*”.²⁵⁾

Dijalektika misli i prakse pokazuje da je svaka kritička i revolucionarna misao, svako stvarno i živo učenje i praksa koja ih uslovljava u stalnim promenama, dopunama, u ponovnom izučavanju, razmatranju, u proveravanju i razvijanju. Marksistička teorija i praksa sadrže u sebi pomenuto kretanje i objektivno i subjektivno, kao svojevrсни oblik revizije. U vezi s revizijom pojavio se i revizionizam, ali kao nešto drugo i suprotno suštini marksističke teorije i prakse. „Ovaj termin ima vrednosno negativno značenje i označava zahtev i nastojanje da se marksizam izmeni, prilagodi i koriguje sa ciljem napuštanja nekih njegovih osnovnih i bitnih postavki” piše P. Kozić i dodaje: „Revizionizam je usmeren na revidiranje marksizma potkopavanjem njegovih najvažnijih postavki, čime se dovodi u pitanje i praksa radničkog pokreta u borbi za socijalizam i komunizam jer se odvaja (odvlači) i skreće od autentične Marksove misli i principa naučnog komunizma. Revizionizam ističe da je ta misao u nekim stvarima zastarela, da je u drugim nedoreče-

¹⁹⁾ Nav. delo, str. 15.

²⁰⁾ K. Marx i F. Engels, „Njemačka ideologija”, „Rani radovi”, Nav. delo, str. 358.

²¹⁾ Ekonomsko-filozofski rukopisi, nav. delo, str. 244.

²²⁾ Marx — Engels, „Njemačka ideologija”, nav. delo, str. 347.

²³⁾ Engels, „Dijalektika prirode”, nav. delo, str. 239.

²⁴⁾ P. Kozić, nav. delo, str. 17.

²⁵⁾ Engels, „Dijalektika prirode”, nav. delo, str. 273.

²⁶⁾ P. Kozić, nav. delo str. 75.

na (uprosćena, jednostrana), u trećim, opet, nije moguće da bude potvrđena (ili data) u iskustvu, itd.”²⁶⁾

Svaki revizionizam je osporavanje Marksovog učenja. Mere i oblici osporavanja su različiti u zavisnosti od niza okolnosti. Otuda i razlike u revizionizmu. Revizionizam se ispoljava i kao osporavanje marksizma „spolja” — iz autonomnih učenja i idejnih i stvarnih pokreta, i „iznutra” — kao idejne i praktične stranputice na sopstvenom tlu, dakle kao dva lika jedne pojave. Kritika Marksovog učenja prolazi put kritike Hegelovog učenja, onako kako je to Marks vrlo rano zapazio.²⁷⁾ S tog stanovišta revizionizam se ispoljava i kao oportunizam, reformizam, dogmatizam, svakovrsno kanoniziranje ili jednostrano shvatanje nekih Marksovih postavki itd., pa bilo da je reč o teoriji, bilo da je reč o praksi. Šta više, povezanost teorije i prakse, celovitost Marksovog učenja, čine da je svaki revizionizam u krajnjoj liniji napad na marksističku teoriju i praksu, iako se revizionizam može pojaviti samo u teoriji ili samo u praksi po svom sopstvenom uverenju, dakle neposredno samo u ograničenom vidu.

Revizionizam je otpočeo svoj put još za života Marksa i Engelsa i oni su bili vrlo rano prinuđeni da brane svoja shvatanja od netačnih interpretacija i učenja koja su slabila radnički pokret, usporavala ga ili odvodila iz matice istorijskih tokova. Lasalov program Marks i Engels su kritikovali zbog usmeravanja radničkog pokreta u Nemačkoj u suprotnom smeru od vitalnih interesa proletarijata, u smeru buržoaskih interesa. Lasalizam se zalagao za opšte pravo glasa, za organizovanje proizvođačkih zadruga na temelju državne pomoći, za odbacivanje svake nasilne revolucije i za mirno urastanje kapitalizma u socijalizam. Nasuprot tome bilo je Blankijevo učenje, prihvaćeno u političkom pokretu francuskih radnika (živo i danas), o čvrstoj organizaciji političkog jezgra, kao osnovnom pokretaču smeke, odlučne revolucionarne akcije masa u obaranju buržoaske vladavine i uspostavljanju diktature koja bi omogućila sprovođenje socijalne, ekonomske i kulturne reforme. Pariska komuna praktično, a Marks i Engels teorijski, dokazali su kako zavera manjine revolucionara i diktatura manjine i pored sveg revolucionarnog zanosa ne mogu zameniti klasnu borbu i društvene uslove revolucionarnog preokreta.²⁸⁾ Istu istorijsku sudbinu doživeo je u Komuni i prudonizam. Nasuprot shvatanju o organizovanim oblicima klasne borbe razvijao je Bakunjin anarhističko gledište, delujući izvesno vreme čak i u okvirima Prve internacionale.²⁹⁾ Druga internacionala je imala, čak, revizionistu za jednog od svojih rukovodilaca — Bernštajna. On je pokušao da revidira filozofske, ekonomske, sociološke i političke osnove marksizma. Poricao je naučno zasnivanje socijalizma, njegovu nužnost i neizbežnost sa stanovišta istorijskog materijalizma; rastuće protivurečnosti kapitalizma; ne samo da je odbijao diktaturu proletarijata, nego je proglašavao da je i sam pojam krajnjeg cilja neodrživ — što je sve dovelo dotle da se uzima za rodonačelnika revizionizma.

²⁷⁾ Marx — Engels, „Njemačka ideologija”, nav. delo, str. 340.

²⁸⁾ K. Marks, „Građanski rat u Francuskoj”. „Osamnaesti brimer Luja Bonaparte” — Engelsov uvod. „Kultura”, Beograd, 1960.

²⁹⁾ Na kongresu u Hagu 1872. pod uticajem Marksa i Engelsa iz Prve internacionale isključeni su Bakunjin i njegova tajna organizacija „Alijansa socijalističke demokratije”.

Revizionizam u filozofiji marksizma takođe mnogo duguje Bernštajnu, koji razvija svoju „realnu filozofiju” nasuprot dijalektičkom materijalizmu. On „ispravlja” Marksov „čisti materijalizam”, smatrajući ga ograničenim na ekonomske činioce, tj. da ne uzima u obzir značaj ideoloških i moralnih faktora. S druge strane, tvrdi da Marks ekonomskoj osnovi društva ne pripisuje nikakav bezuslovno određujući uticaj na oblike života, te je monističko gledište neprihvatljivo za celinu Marksove filozofije.

Protiv revizionizma je istupao naročito Lenjin. Pa ipak se revizionizam pojavio i u delu sovjetske filozofije. „Staljinistički period sovjetskog društva sadržao je i pojavu revizionističkog odnosa prema marksističkoj filozofiji. Bilo je potrebno jednim pogledom na svet — oslonjenog, pritom, na citate i formalno-demagoške pozive na klasike marksizma-lenjinizma — obezbediti autoritet etatističko-centralističkom upravljanju, vođi i hegemonizmu, kao opravdanje privilegija birokratsko-etatistička struktura državnog i partijskog aparata i dominacije, tzv. ideološkog centra proleterskih i socijalističkih pokreta i zemalja.

„Sam J. V. Staljin (Josif Visarionovič — Staljin, 1879—1953) je u tome pružao neposredan primer i bio njihov *spiritus agens*. Naročito u svom radu „O dijalektičkom i istorijskom materijalizmu” (koja je postala IV glava „Istorije SKP (b)”), marksistička dijalektika je svedena na metodu i njene četiri crte, a materijalizam na tri; međusobno nepovezane, umesto da je reč o zakonima razvoja materije, društva i mišljenja”.³⁰⁾

Napad na Marksov dijalektički metod bio je od prvih dana povezan sa kritikom Hegela i sa povratkom Kantu (i ne samo u filozofiji). P. Kozić je u svom radu³¹⁾ pregledno izložio glavne pravce revizionizma u marksističkoj dijalektici i dao njihovu obrazloženu kritiku, bilo da se radi o „zapadnim” ili „istočnim”, bilo da se radi o jugoslovenskim varijantama (Sima Marković, Milovan Đilas, „praksisti”, dogmatičari, liberalistički orijentisani) revizionizma marksističke dijalektike i marksističke filozofije u celini.

Revizionizam nije pošteđeo ni Marksovo ekonomsko učenje. Revizionizam „ispravlja” marksistčku kritiku političke ekonomije „novim podacima privrednog razvitka”, suprotstavljajući teoriju ekonomskih i socijalnih kriza teorije: privrednog rasta, ravnoteže socijalnih, ekonomskih i političkih činilaca, društvene solidarnosti, konsensusa, klasnog mira itd. Revizionisti ne samo da nisu prozreli nove oblike suprotnosti u kapitalizmu, nego nisu ršpeli da shvate ni ovne protivrečnosti kapitalističkog načina proizvodnje koje je već Marks objasnio. Otuda oni poriču osnovne suprotnosti između rada i kapitala, kao i između njihovih socijalnih nosilaca — proletera i kapitalista, između društvene proizvodnje i privatnog prisvajanja, između rasta proizvodnih snaga i njihove ograničenosti odnosima proizvodnje kapitala. Otrgnuvi pojedinu stranu iz celokupnog procesa kapitalističkog načina proizvodnje, oni redukuju marksističko ekonomsko učenje na učenje o prevaziđenim oblicima i uslovima kapitalističke proizvodnje. Drugi se obaraju na pojmovno određivanje nekih osnovnih ekonomskih procesa i odnosa, ekonomskih „kate-

³⁰⁾ P. Kozić, nav. delo, str. 79—80.

³¹⁾ Nav. delo, str. 78—81.

gorija" (približno: Marksov kategorijalni sistem, odnosno aparat), otkrivajući (tako M. Adler) da „materijalizam nije adekvatan termin za pojam koji su Marks i Engels imali u vidu, da, u stvari, materijalnost nije u osnovi ljudskog sveta, da materijalna proizvodnja (produkcioni odnosi) nisu materijalni odnosi i ne mogu proizlaziti iz nekog materijalnog kretanja, da čak ni proizvodne snage nisu materijalne već samo društvene a zbog toga duhovne snage”.³²⁾

Revizionizam nipošto nije proistekao samo iz pukog neznanja, ma da su „samo revizionisti stekli žalosnu slavu svojim odstupanjem od osnovnih shvatanja marksizma i svojim strahom ili svojom nesposobnošću da se otvoreno, direktno, odlučio i jasno razračunaju s pogledima s kojima su raskrstili”³³⁾; on je u većoj meri u marksističku odeću preruseno učenje protiv marksizma, lukavstvo neprijatelja koji se izdaje za marksizam da bi se „iznutra” uspešnije borio protiv marksizma za svoje sopstvene ciljeve. Naročito je to vidljivo u slučaju revizionizma u političkoj teoriji i praksi; ovde revizionizam počinje s udaljavanjem i završava sa konačnim napuštanjem marksizma, a odnosi se: na strategija i taktička pitanja borbe radničke klase, na izbor političkih ciljeva, na sredstva i oblike borbe, na načine političkog organizovanja, na puteve (oblike, načine, sredstva) socijalističkog preobražaja — u nacionalnim i internacionalnim razmerama. Revizionizam u oblasti političkih odnosa predstavlja pokušaj da se autentična marksistička misao o klasnoj borbi, o revoluciji, o državi i diktaturi proletarijata, o izgradnji socijalizma (komunizma), o ekonomskom i socijalnom oslobođenju itd. teorijski i praktično ospori i da se politička borba usmeri (vodi) ka ostvarenju revizionističkih zahteva.

Raznovrsnost političke prakse i njenog teorijskog izraza uslovlja je značajne razlike u revizionizmu, u njegovom sopstvenom biću, tako da su stvorene i suprotne i međusobno isključive revizionističke orijentacije. Među revizionistima se mogu naći, katkad, i oni koji su prethodno bili dosledni marksisti i (ili) prekaljeni revolucionari, kao i oni razočarani raniji preterani (neopravdano) optimisti i pragmatičari, dakle i oni koji su se i sami borili protiv revizionizma. Imajući sve to u vidu, lako ćemo se složiti sa P. Kozićem — da se u *političkoj* teoriji i iskustvu radničkih i socijalističkih partija revizionizam ispoljavao kao strujanje „zdesna” i „sleva”, odnosno kao reformizam (i dogmatizam) u ideologiji i praksi izvesnih socijalističkih partija i u socijaldemokratiji, na jednoj strani a na drugoj strani kao levičarstvo, levi komunizam, levo doktrinarstvo, trockizam, staljinizam.³⁴⁾

Tzv. desni revizionizam temelji (zasniva) budući socijalizam na reformama sadašnjeg kapitalizma (otuda naziv: reformizam) i zato sve političke (inače socijalne, ekonomske, kulturne itd.) akcije usmerava na puteve parlamentarizma, buržoaskog demokratizma, na promene „u okvirima” kapitalizma. Reformizam odriče revolucionarni preobražaj društva, pa i sredstva kojima se ostvaruje, i priznaje samo tzv. mirni put u socijalizam, odnosno evolucionu put razvoja društva apsolutizira kao

³²⁾ Nav. delo, str. 82.

³³⁾ V. I. Lenjin, „Materijalizam i empiriokriticizam”, „Kultura”, Beograd, 1948, str. 256.

³⁴⁾ P. Kozić, nav. delo, strane 84, 85—96.

mirno urastanje kapitalizma u socijalizam, pa toj strategiji političke borbe podređuje taktiku i sredstva borbe u okvirima „legalnog” poretka. Da je taj njihov legalni poredak sasvim nelegalnog porekla u odnosu na prethodni legalni poredak, to revizionisti prećutkuju, dok istovremeno marksistički smisao revolucije svode isključivo na nasilje i diktaturu proletarijata suprotstavljaju demokratiji. Ali reformizam objektivno ne može da nadvlada socijalizam i zato ga ni teorijski ni praktično ne isključuje do kraja. „Ako savremeni socijaldemokratski revizionizam i ima kao krajnji cilj socijalizam” zaključuje P. Kozić, „on je ipak podređen trenutnim pitanjima kao što su puna zaposlenost, standard, porast proizvodnje, raspodele i sl. zadržavajući eksploatatorske odnose, najamni rad, otuđenost radnika od viška rada, pokušavajući da te protivrečnosti rešava mirnim i beskonfliktnim preobražavanjem kapitalizma. I pored sve svoje reakcionarnosti i svojih nemarksističkih i antimarksističkih pozicija savremeni reformizam u socijalističkom pokretu — za koji se opredeljuje i veliki broj radništva — čini i izvesne doprinose opštem progresu civilizacije”.³⁵⁾

One strane marksizma koje „desni” revizionizam odbacuje — „levi” revizionizam preterano ističe, zadržavajući se na površini stvari, dogmatizirajući izvesne stavove i praksu koja je odgovarala određenim istorijskim etapama razvitka socijalizma. Danas anarhizam i anarhosindikalizam, iako se ispoljavaju u delovanju ekstremističkih i čak terorističkih grupa, ni približno ne predstavljaju takvu snagu kakvu predstavlja hegemonizam staljinističkog tipa. Levičarski revizionizam obuhvata naročito one stavove koji se odnose na revoluciju, klasne borbe, diktaturu proletarijata, državu kao centralističku organizaciju, proleterski internacionalizam, uniformnost socijalističkog preobražaja odnosno model socijalizma, partijski i politički sistem. Strategija i taktika radničkog pokreta ocenjuju se sa stanovišta blokovske podele sveta: na socijalistički (istočni) lager sa Sovjetskim Savezom i zemljama tzv. realnog socijalizma i na lager imperijalizma predvođen Sjedinjenim Državama.³⁶⁾ Ne poričući značajne doprinose svetskom socijalističkom pokretu, mora se istaći da je dogmatski karakter „levo” orijentisanog revizionizma sužavao i horizont i front klasne borbe i orijentaciju u socijalističkom (komunističkom) i radničkom pokretu. Na toj liniji se sukobio naročito sa evrokomunizmom. Levi revizionizam ne priznaje mogućnost različitih puteva u socijalizam, ma kako oni bili uslovljeni stvarno različitim okolnostima; čak proglašava sva teorijska shvatanja izvan svog sopstvenog iskustva za — revizionizam. Zalažući se za jačanje države, za nasilne metode kao jedine metode socijalističkog preobražaja, za sovjetski model revolucije i socijalizam kao jedini ispravan put u socijalizam, proglašavajući svoja shvatanja za jedino ispravna, ova vrsta revizionizma gubi iz vida humanistička i demokratska obeležja marksističke teorije i prakse naučnog socijalizma (komunizma) i svodi se na pragmatističku interpretaciju pojedinih marksističko-lenjinističkih stavova, dakle na poseban vid teorijskog i praktičnog osporavanja marksizma.

³⁵⁾ Nav. delo, str. 87.

³⁶⁾ Nav. delo, str. 91.